

limitálni fogja a lehetséges elméleti teleológiai tételek spektrumát. Másfelől, az elméletben megnyilvánuló önbíráló képesség mindig hatásosan működő vészcsengőt vagy kiválasztódási lehetőséget jelent, s ily módon oda utasíthatja az irreális alternatívákat, ahol a helyük van, vagyis a fantasztikum szférájába, ami, természetesen, csak a szórakozás céljait szolgálhatja. A kényszerítés azonban elkerülhetetlenül oda vezet, hogy a manipulált rabszolgával — az emberrel — kapcsolatos fantasztikus elképzelések keserű valósággá válnak.

A KRITIKA SZABADSÁGA MÁS NÉZŐPONTBÓL

BODROGVÁRI FERENC

Vizsgálódásunk során abból indulunk ki, hogy a marxista kritika a kulturális alkotótevékenység része. Ez feltételezi a kritika szabadságának létezését. Azonban éppen a kritika szabadságának a jelensége képez olyan gondot, amelyet körül kell határolnunk ahhoz, hogy kiindulópontunkra magyarázatot adhassunk. Ugyanis téves utat választunk a kultúra lehetőségeinek a marxista kritika általi felfedezésére, ha Marx 11. Feuerbach-tézisének a tükrében példálózunk*, kivéve amikor Marx 11. Feuerbach-tézisének a jövőbe transzponált jelen ideológiai profeciáját értjük.

A kritika szabadsága empirikus jelenség. Beszélhetnénk arról, hogy milyen mértékben elterjedt és milyen formában létezik stb. A kritika szabadsága minden adott esetben a szabadság mércéje. Számunkra éppen ez a jelenség okoz gondot, a kritika szabadságának ez a szerepe. Ugyanis a marxista kritika csak akkor alkotótevékenység, ha a kritika szabadsága megszűnik az emberi (személyi és társadalmi) szabadság mércéje lenni.

Ahhoz, hogy beigazoljuk ezt a tézist, mindenekelőtt — még ha általánosságban is — felül kell vizsgálnunk a kritika szabadságának fogalmát, hogy milyen alapvető jellemvonások teszik értékmérvé. Csak ezt követően áll majd módunkban elgondolkodnunk a kritika szabadságának mint a marxista alkotótevékenység mércéjének a felszámolásáról.

* Írásunk *A marxista kritika és az alkotótevékenység, A kultúra a marxista kritika* tükrében tárgykörökből 1980 júniusában Szarajevóban megtartott tanácskozássra készült. A tanácskozás tárgyköreinek „marxista” jelzője arra utal, hogy a világ megváltoztatásának jegyében, a forradalmi, a marxista, nem pedig a reformista változások után kutatva kerül sor. Ezért ez a szöveg is ezt az elméleti álláspontot választotta, hogy tárgyilagosan-e vagy csak a szerző szándéka volt az, azt az olvasónak kell eldöntenie.

Tehát a kritika szabadságát más nézőpontból elemezni annyi, mint Marx 11. Feuerbach-tézisének tükrében vizsgálni a valóságot és módot találni, „... hogy megvalósíthassam céljaimat; ami a legnagyobb mértékben nembeli-emberi.”¹ Ezek szerint már magának a kritika szabadságának az igénybevétele más nézőpontot jelent, azt, hogy kívül állunk rajta. Ez a tény a szó szoros értelmében marxista alkotótevékenység. Ugyanis ez a tény — még ha esetleg abszolút értelemben tagadja is a fennálló társadalmat, a szocialista öngazgatású társadalom adott kultúráját — már azáltal, hogy itt és most létezik, azt bizonyítja, hogy létezik kritika. Alapjában véve a marxista kritika mindig: „... egy művészi alkotáson véghezvitt kísérlet...”²

Tehát a kritika szabadsága mint az alkotótevékenység mércéje tulajdon gyakorlata útján alakul át. Megszűnik mérce lenni, és az alkotótevékenység alkotóelemévé válik. Az alkotótevékenység viszont egyben bírálat is, amennyiben mi is illuzórikusnak tartjuk a „creatio ex nihilo” elgondolást. Ugyanis kísérletezésre mindig a meglévő tárgyakkal kerül sor, amelyek az alkotás során, azaz „az alkotás jelen idejében”, a múlt adott tényezőiként mutatnak rá a lehetséges jövőbeni választási lehetőségekre.

Az abszolút értelemben vett negatív kritika létezése (s ugyanez vonatkozik az abszolút értelemben vett apologetikus kritikára) csupán elvileg, csak elméletileg igazolja a felfogást, miszerint a marxista kritika alkotótevékenység. Gyakorlatilag és empirikus szempontból szükségszerűen partikuláris jellege miatt — univerzális céljaira való tekintettel — az ilyen bírálat a társadalom ontológiai vonatkozásában negatív értéként jelentkezik. Csupán ismeretelméleti szempontból vehetjük alkotásnak.

A kritika szabadságának egy más nézőpontjából, a társadalmi ontológia mércéjével mérve az egyértelműen negatív bírálat kedvezőbb, mint a dicsőítő és apologetikus jellegű. A teljes tagadás erre az előnyre tulajdon létezésével tett szert. „Bolondok panaszoják csak, hogy a kritika hanyatlak. Hiszen a kritika napja rég lehányatlott” — mondja Walter Benjamin, majd a következőképp folytatja: „A kritika helyes távolságtartás dolga. Olyan világban otthonos, amelyben számít egyáltalán perspektíva és kilátás, s ahol még lehetséges valamiféle álláspont.”³ Ez a megállapítás bizonyítja, hogy az egyszemélyes társadalom, amelyben a dolgok olyan közel vannak egymáshoz, hogy rajtuk kívül semmit sem lehet látni, még mindig nem létezik. Ezért a dicsőítő apológiának valóban semmi joga elvárni, hogy kritikának tartsák, hisz nem tartja be a

¹ Heller Ágnes: *Mindennapi élet*, Budapest, 106. old.

² Hauser Arnold: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978., 101. old..

³ Walter Benjamin: *Angelus Novus*, Magyar Helikon, Budapest, 1978. 513. old. Lásd: *Gesammelte Schriften* IV/I., Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1972, 83—149. old.

kellő távolságot. A kritika szabadságát más szempontból nézve maga a kritika akkor minősül marxista jellegűnek, ha a társadalom ontológiai vonatkozásában dialektikus. „A dialektika valójában lehetőség, amelyet a kritika olyan mértékben aknáz ki, amilyen mértékben valódi értelemben vett vitává válik, tehát amennyiben a felbecsülés tárgyának értékét a kritika segítségével határozzuk meg, annak legyőzetésével vagy egy szélesebb körű és átfogóbb egységbe történő bevonásával, melyben az adott tárgy sajátosan lehatárolt jellegűnek minősül.”⁴ Tehát a kritika szabadságának a megengedő és korlátozó tényezője egyáltalán nem válhat az alkotótevékenység, a tárgyi kísérletezés, a jövő elvei által vezérelt új tárgyi felismerések formájában egzisztáló kritika mércéjévé. A kritika viszont az ismeretfajok mércéje segítségével jut kifejezésre. A „doxa” esetében valódi értelemben vett bírálatról nem beszélhetünk. A kritika mindig „epistème”: „A doxa keretében a bizonyításra, illetve a tények kétségbevonására az adott kapcsolat és helyzet szempontjából kerül sor; létük vagy nemlétük egy adott helyzetben igazolódik be vagy válik kérdésessé, s ezáltal a feladat megoldódik. Azonban az epistème jelenségei egyetemes természetűek (ugyanis elméleti úton válnak egyetemessé) és értelmüket csak egy teljesebb összefüggésben nyerik el; ezért nem csupán létükről vagy nemlétükről kell megbizonyosodnunk, hanem éppen az adott létezésükre, illetve nemlétezésükre is magyarázatot kell adni, valamint értelmezni kell az adott rendszerben, összefüggésben, elméletben.”⁵

AZ UTOLSÓ BESZÉLGETÉS

KOPECZKY CSABA

Bodrogvári Ferencsel április vége táján készítettem interjút. Dolgozószobájában beszélgettünk munkásságának lényegi kérdéseiről. Őrült a nyilatkozatnak; úgy vélte, sikerült összefoglalnia azt a problematikát, mely az utóbbi időben foglalkoztatta.

Most, hogy sajtó alá rendeztem utolsó (és befejezetlen) interjúját, elhatároztam, hogy szalagra rögzített mondatait nyelvileg csak minimálisan munkálom meg. Talán pongyolább így a szöveg, mint ahogyan azt filozófiai kérdések taglalásakor az olvasók megszokták. De számomra az is fontos volt, hogy a szellemi arckép mellé egy vérmérsékleti, hétköznapi portrét is megfesthessen magáról, a ma már messze távozott filozófus, szavaival, a szöveg mikrostruktúráival, szóismétléseivel, kedvenc idegen kifejezéseivel, állandó szóösszetételeivel, közvetlen gondolkodásmódjának csiszolatlan sodrásával. Úgy érzem, dokumentu-

⁴ Jovan Arandelović: *Filozofija i epohalna svest*, Belgrád, 1973, 28—29. old

⁵ Heller Ágnes: *A mindennapi élet*, Budapest, 1978.